

Emlékirataim

Első fejezet

Vegyél egy nagy fekete konyhakést,
 hozd el a kórházból a boncasztalt,
 állíts melléje két nagy hordót,
 ne fogyjon ki kezedből a só és a bors,
 vágd magadat darabokra,
 ami jó van benned, dobod a szemébe,
 mert az öndicséret szégyent hozna rád,
 amúgy se hinne abból neked senki,
 de ami rosszat találsz csak a testedben, agyadban
 és lelkedben,
 vágd ki mind, helyezd a hordókba, ne felejs ki semmit,
 elhisznek neked minden szót, még többet is, mint mondasz!
 Aztán dörszöld be önfeladón, hősiesen
 az élő, rángó, vérző húsdarabokat
 – nem ám mandulával, vajjal, cukorral vagy zúrral,
 hanem –
 ravennai csipős borossal és sóval.
 Amikor mindazt, amit tettél, éreztél, alkottál,
 életed értelmét és hozzá magadat,
 darabokra vágta, sózta-dorozta, feltálatla,
 akkor mondd a közönségednek: „Lásd hozzá!”

Hatvanadik életévem küszöbére érve – 1855. február 8-án fogom azt betölteni, ha az Isten és a pénztelenség megengedi – előre és hátra tekintek hatvan esztendő hosszú folyosóján, keresztül egész életemen, látom a bölcsőt, és látom a koporsót, lelkebben felcsendülnek a bölcsődalok és a halotti búcsúztatók, bölcsőmnél anya áll a kínok útjától könnyáztatta kendőjével, a koporsónál pedig az örök atya, kezében a fény útját jelző mécsessel.

Ahogy az öregséggel a földi szem elhomályosodik, és a fül veszít hallásából, a belső szem egyre élesebben látja a gyermekkor és az ifjúság alakjait, a fül pedig egyre tisztábban hallja a gyermeki kiáltásokat, az erdő zúgását és a patak csobogását az ifjúság édes honában. Az életből kivezető úton ott van a feltámadás, ahogy az ember mögött is volt egy. A haldokló, így az élettől búcsúzó ember két feltámadás között áll, s még mielőtt a lélek az előtte álló feltámadás felé elindulna, a szív, a lélek, az emlékezet oly szívesen fordul vissza az elmúlt élethez, a lélek tündérré válik, és a múlt sírjaiból tündéreként felkelő alakokkal hosszú, édes, halálos menyasszonyi táncba kezd.

Hatvanadik életévemben nekiállok életem történetének megírásának.

Kinek?

Mi célból?

Kinek? Hát nem azoknak, akik azt kérdezik: mi célból? Nem is azért, hogy megkérdezzék, kinek is?

Engem és Stuart Máriát „sokan szerettek és sokan gyűöltek”, őt azért gyűlölték, mert szép volt, engem bizonyára nem ezért gyűlöltek.

Azoknak írom az életem történetét, akik szerettek és akik gyűlöltek, számat vetve a veszéllyel, hogy azok, akik szeretnek, életrajzom elolvasása után kevésbé szeretnek majd, és azok, akik gyűlöltek, kevésbé fognak gyűlölni. A második veszély a nagyobb!

Mi célból? Az énem jobbítása végett. Az ént, ha sokáig pihen magában, fel kell rázni, meg kell forgatni, akkor újnak, frissnek néz ki majd megint.

Ha az ember előhúzza magából a saját belső emberét, és maga elé állítja, szemléli a kezdetektől a mai napig, talál, akárcsak egy lakásból való kiköltözéskor is, elveszett, elfelejtett dolgokat, néha még a mai embert kínzó rejtély kulcsát is megleli, máskor pedig fiatal korában csinált adósság számlájára bukkan, amelyet most, öregemberként kell majd kiegyenlítenie.

Egyetlen ember, egyetlen személyiség sem annyira jelentéktelen, hogy élettörténete ne lenne érdekes a gondolkodó olvasó, az embereket elmélyülten tanulmányozó számára, ahogy egyetlen ember sem lehet túlságosan kicsiny ahhoz, hogy teste anatómiájának tanulmányozása ne hozna érdekes felfedezéseket a gondolkodó orvos számára.

Meg fogják kérdezni: „Hogy jön ez az ember ahhoz, hogy nyilvánosságra hozza az életrajzát? Erre csak híres embereknek van joguk!”

Éppen ellenkezőleg! A híres embereknek biztos hely jut az utókor asztalánál, a nem híreseknek maguknak kell a helyet kikényszeríteniük.

Dicsőség? Mi is a dicsőség? Egy táncosnőnek dobott virágkoszorú? Egy énekesnőnek adott szerenád? Egy diadalmenet lármája? Egy győzelmi lakoma illata? Egy kitüntetés csillogása?

Vagy a zseni könnyeivel öntözött, fájdalommal kötözött, térdén állva kikönyörgött virágkoszorú a dicsőség? A Megváltó töviskoronája? A szörnyek és sárkányok által őrzött Grál kelyhe? Nagy, zivatáros történelem véres keresztelője?

Dicsőség? Ki osztogatja? Egy tompaagyú könyvtáros? Az érintett által két forintért megrendelt, bárgyú lexikon-szócikk?

Dicsőség? Hol szerezhető meg? A piacon, ahol a színházi koszorúkat kötik, az újságokban, ahol a véleményalkotó fickók ülnek, ahol szenvedély és önzés dönt a megdicsőülésről?

Dicsőség? Mikor szerezhető meg? Amikor az ember húsa és csontjai már nem a föld feletti, hanem a föld alatti férgek lakomájává váltak?

Dicsőség? Mit kapunk érte? Az irigység fogától megrágott és a halhatatlan kajánság nyálától nedves babérok?

Dicsőség? Mik a te gyümölcsleid? Ha nagyon jól megy, halál után országos adakozásból felállított emlékmű annak, akitől életében az ezüstpénzt is sajnálták?

Legyen az ember maga a dicsőség! Élete az emlékműve, tetteiből és műveiből fonódjék a koszorú, ezzel díszítse még életében a saját sírkövét!

Adjatok, adjatok, adjatok az élőknek! Adjatok az élő tehetségeknek teret és dicsőséget! Adjatok a tehetségnek, adjatok, ó, adjatok, ti nagyjai a földnek, adjatok neki csillagot, amikor még a szemében tükröződhet! Adakozatok, emberek, a szeretet, az ifjúság, a remény számára, adakozatok az erőnek, a törekvésnek, adjatok újra meg újra szeretetet, bátorítást, részvétet!

Adjatok, adjatok, ti, olvasók, bírák és dicsőségszótók, adjatok elismerést a tehetségnek, az érdemnek, a szellemnek, koszorúzzátok meg, még mielőtt elsüllyed az érdektelenségben, adjatok a lelkek dicsőséget, még mielőtt kileheli!

Oh adjatok, adjatok, adjatok azonnal és ne mindig későn! Adjatok a fiatalságnak, amikor még hamvas, és ne várjátok meg, hogy elhervadjon! Adjatok a tehetségnek, amíg még friss, ne várjátok meg, hogy elszürküljön! Adjatok az öregnek, ne várjátok a haláláig!

Ez az életrajz egy magamnak emelt emlékmű: „Itt fekszik M. G. Saphir, ahogy élt, amíg bele nem halt!”

„Ahogy élt?” Csakugyan? Pontosan úgy? Semmi hízélgés? Semmi eltitkolás? Semmi kozmetikázás? Nem szárnyas angyalként ábrázolva, nem mellszoborként, hanem egész alakban, lólábbal és tyúk-szemmel!

Így szándékozom megírni.

Senki sem tudja magáról, hogyan is néz ki belülről, bármennyire igyekszik is elmerülni lelke mélységeiben. Éppoly kevésbé képes az ember helytálló véleményt formálni saját szellemi vagy erkölcsi arcúlatáról, mint mások számára is látható testi arcáról. Senki nem tud a saját orrával szembenézni és azt megítélni; tükröben látható orra azonos vele, orrát absztraktként nem tudja megítélni, éppoly kevésbé, mint a szellemét, érzéseit, belső világát, a belső becsületes ábrázatát.

Csak azt mondhatom az olvasónak, hogy éppolyan határozottan fogom bírálni, mind dicsérni magamat, semmiképpen sem fogom szépségflastrommal elrejteni a májfoltjaimat, a jó és a rossz belső jegyeit éppúgy feltárom, mint a szépségét és kedvességét, a világ számára lelke sötét oldalait éppúgy fénybe borítom, mint ragyogó és jó tulajdonságaim fogadószobáját. Talán nem tudja az ember saját magát épp annyira megsebezni, mint ahogyan azt mások teszik vele? Belevágok a hússomba, és nem habozok megforgatni benne a kést, bár egy belső hang azt súgja: ne okozz magadnak akkora fájdalmat, szórj rá egy kis cukrot!

Az olvasó amúgy is tudja, hogy az önszeretet mindenütt igyekszik a jó oldalakat kiemelni, és a sátáni lólábat egy hosszú kabátba burkolva eltakarni.

Az olvasók és a kritikusok majd megítélnék. Ők majd helyre teszik az életrajzból azt, amit az önzés, a szellemesség, a hamis szégyenlősség, az elkendőzésre törekvés vagy a szenvedélyesség túlbecsült vagy lekicsinyített, túlságosan kiszínezett, mindezeket leszámítják, és a végén egy meglehetősen reális kép kerekedik ki.

Nálam senki ne keresse az életrajzíró történelmi nyugalmát. Gondoljanak arra, hogy a kor és a helyszín, valamint az a körülmény, hogy több ember még köztünk él – mindenekelőtt itt, Bécsben – azok közül, akik első lépéseimre komoly befolyással bírtak, tapintatos körülírásokra kényszerítenek engem szerzőként.

Irodalmi pályafutásomat és személyes életemet nem jelentős események vagy nagy történések határozzák meg, hanem a szívvel és a kedéllyel mélyen összefonódó érzelmes történetek.

Aki saját élettörténete megírására adja a fejét, tudja, hogy befejezhetetlen vállalkozásba fogott, hiszen az ember halála hozzátartozik az életéhez, halálának története gyakran élettörténetének kommentárjaként olvasható. Aki maga írja a saját élettörténetét, tudja, hogy csak egy töredékét tudja befejezni, az utolsó fejezetet már nem ő fogja megírni, azt sem tudhatja, nem özvegyének gyászoló kommentárja fogja-e lezárni a kéziratot imígyen: „Az élettörténet megírását halála után én fogom folytatni.” Szomorú és groteszk ez így. Milyen gyakran áll ellentétben egy gyászjelentés az ember egész életével! Szomorú, milyen gyakran válik a halál pillanata egy hetven évig tartó dicsőség pecsétjévé vagy visszavonásává! Nagy kár, hiszen az önletrajz szerzője éppen saját halálát írni le a legnagyobb elégedettséggel, tehát nem magát a halálát, hanem a felravatalozását, a temetését, a gyászbeszédeket és azt, hogy éppen ezek voltak élete legszebb, legboldogabb pillanatai, hogy milyen sok barátja volt

a megboldogultnak, milyen dicséreteket mondtak el fölötte, és mennyi üres gyászoló szó követte az örökkévalóságba távozottat.

Roppant kellemes lenne, különösen a nyájas olvasónak, ha a saját életrajzát író ember a történetet a végével, a saját halálával kezdhethé, mint ahogy az ember az ecetes heringet is a farkánál kezdve veszi a szájába. Ezáltal az egész történet az örökkévalóság képzetét kapná, egy olyan kezdet, amely a saját végét tartja a szájában!

Fokról fokra magammal hoztam ezt a felismerést a saját önéletrajzom számára is; gyakran költötték holt híremet, de soha nem ravataloztak fel, és nem tartottak fölöttem gyászbeszédet, nagyon sajnálom ezt, barátaimhoz hasonlóan, mivel a koporsó deszkája az egyetlen olyan fa, amin keresztül nem hall az ember a saját „szégyen”-éről.

Mivel ezen amúgy sem lehet változtatni, elkezdtem ezt a művet, amelyet csak abbahagyni lehet, de befejezni nem.

Önéletrajzom olvasása közben hűséges olvasómnak hozzá kell szokniuk a stílusomhoz, a kifejezőmódomhoz, soraim tarkaságához. Nem értekezést írok, nem életem kritikáját, csak átszellőztetem életem hatvan évét, hadd járja át a fény és illat, hol beszédet tartok, hol epigrammát faragok, hol elmélkedem, hol elmesélek valamit, hol kacagásba fordul az egész, hol sírásba.

Az olvasónak hozzá kell szoknia kifejezőmódomhoz, ahogy énnekem is hozzá kell szoknom, még ha fáradsággal jár is ez, az olvasóéhoz.

A múlt kútjából meríték; hol éppen kiürültek „fantázia” és „emlékezés” nevű vödreim, hol tele vannak, hol csak félig, kiöntöm, ami bennük van, komolyság és vidámság, só és kátrány, pezsgő és cukros víz, könny és nevetés, gondolat és gondolatlanlás, naiv és bizarr dolgok, régi történetek és mai pletykák, adatok és tények, személyes vélekedések, szatirikus közjátékok, röviden: fák és növények, ahogy az én vadul tenyésző, pedáns kertészollótól és falaktól megkímélt kertemben egymás mellett tenyésznek.

A stílus maga az ember; egy önéletrajz esetében elsődleges követelmény, hogy az ember stílus tekintetében is fesztelenül mutassa meg magát, magában a stílusban is fellelhető az azt író ember jellemének rajza.

Második fejezet

Gyermek- és ifjúkorom teljes és részletes történetét csak akkor bontom ki emlékirataimban, ha azt ezekből a lapokból önálló értékkel bíró könyvvé

emelem. Itt most csak annyit mondok el belőle, amennyi ahhoz szükséges, hogy ne ajtóstul essünk be a házba, és hogy megvilágítsam élettörténetem első irányát.

Rousseau élettörténetét *Vallomások*ként foglalta össze. Beismerte ebben egy lopását. Nyilvánosan pellengérré állította magát. De aki magát keresztre szegezi, attól még nem válik mártírrá, ahhoz az kell, hogy mások szegezzék rá.

És hogyan fogadták Rousseau vallomásait?

Alig hitték el neki az önostorozást! Sokan elvitták a bevallott bűnök hitelességét, de csak azért, hogy egy még nagyobb vétket bizonyítsanak rá, a hiúságból elkövetett hazudozását.

Hány olyan író van, aki beismerte a saját lopását? Egy gondolat, egy ötlet, egy szellemi szikra el tulajdonítását, ilyesmiket szoktak ugyanis az írók zsebre tenni, ha látogatást tesznek mások könyveiben.

Ebben az összefüggésben azonban senki sem nagyobb tolvaj a közönségnél, az embereknél, a többi embernél. Majd mindenki kiadja mások gondolatait, majd mindenki mások szellemi tulajdonából él, majd mindenki azt mondja, amit hallott vagy olvasott másoktól.

Énnekem nem kell lopást beismernem, ezzel nem kell hazudnom.

Nem kell bünt bevallanom, de egy „születési hibát” igen! Én ugyanis születésemtől fogva **zsidó** vagyok.

Mondhatnám úgy is, „izraelita” vagy „mózesihitű”, de a „tyúkszem” akkor is „tyúkszem” marad, ha „bőrkeményedés”-nek nevezik is az emberek.

Zsidónak születni, mióta a felvilágosodás fáklyája Kamcsatkától Európa nyugati partján messze túl világít, már csak egy „születési hiba”, 25 évvel ezelőtt még „születési vétek”, 60 éve pedig egyenesen „születési bűncselekmény” volt.

Ezt a „születési bűncselekmény”-t az utána következő folyamatok és fellebbezések nem teszik meg nem történetté, legfeljebb meg lehet tőle szabadulni egy magasabb instancia segítségével.

Börne, Heine és én ezzel a születési hibával jöttünk a világra. Mind a hárman konvertáltunk.

Ki is volt az első? Kiderül a következő megtörtént esetből:

1826–27-ben egy este én, Heine és Börne együtt üldögtünk a Majna-parti Frankfurtban. A zsidóságról és a kikeresztelkedésről beszélgettünk.

Börne a maga ragyogó szellemiségével, a maga nyílt, becsületos igazságszeretetével soha nem tagadta, hogy zsidó volt. Azt mondta nekem ezen az estén: „Igazabban keresztény az, aki a kereszténységet elsajátította, mint az, aki örökölte; éppúgy,

ahogyan dicséretesebb az, aki megszerezte a vagyont, mint az, aki örökségként kapta meg.”

Börne nemcsak becsületes, kicsinyes előítéletek fölött álló jellem volt, de eléggé gyakorlatias is ahhoz, hogy tudja, az ember egy fortélyosan megszerzett jogot éppen titokban tartásával árul el.

Heine kézzel-lábbal, tollal és dallal harcol az ellen, hogy zsidónak tartsák, csak zsidó „őseiről” beszél, elődeiről, akik zsidók voltak.

Nem kicsinyes dolog ez egy ilyen nagy szellemtől, nem ostobaság ez egy ilyen okos főtől?

Együgyűségének büntetéséül álljon itt egy levél a 1854. nov. 20-án megjelent *Lipcsei Zsidó Újság*ból:

„Hamburg, november 9. (Magánlevél) Éppen most olvastam el a 44. számukat, és sietek közölni Önökkel, hogy Heinrich Heine körülbelül huszonegyedik életévéig zsidó volt. Én öt még zsidóként ismertem, mégpedig bejegyzett angolszöveg-kereskedőként. Egész napját az Alster partján fekvő boltjában töltötte. Arra már nem emlékszem, hogy a végén csödbe ment, vagy nagybátyja, Salomon Heine segítségével megúszta. Egy tőzsdealkusz, Josef Friedländer beperelte őt, ő pedig azzal állt bosszút, hogy az első útirajzában ‘Hamburgban még mindig háborítatlanul jövő-menő manufaktúra-árakkal üzletelő tőzsdés’-nek nevezte őt. Ezután továbbtanult, és arra is emlékszem, hogy a doktrálása előtt vagy után jött a megboldogult Wohlwill, akivel barátságban volt, és szinte könnyek között mesélte, hogy a Heine kikeresztelkedett. Itt, Hamburgban soká fog tartani, amíg másként tekintünk majd rá, mint zseniális utcagyerekre. Az édesanyja, ha még él, biztosan zsidóasszony még, a húga, Madame Lottchen Moritz Emden nemkülönben, annak számos gyerekei is zsidók mindannyian.”

Ezzel a születési hibával jöttem világra 1795. február 8-án Magyarországon, Székesfehérvár megyében, egy olyan faluban, amelynek a nevét az én kedvemért bizonyosan nem jegyzi meg az utókor: Lovasberényben.

Aki nagyvárosban született és nevelkedett, annak megvannak a maga gyermekkori és ifjúkori emlékei. Az ő emlékei emberekhez, házakhoz, kövekhez, tanárokhoz, iskolatársakhoz, jutalomkönyvekhez, elnászpángolásokhoz, legfeljebb pedig egy karácsonyfához kötődnek! Az ő bölcsőjük a lakásban állt, kis kocsjukat a négy fal között tologatták. Aki nagyvárosban született, az már idegen országban élve, megöregedve is a hazájába vágynak, nem pedig születése helyére; az ő szülőföldjét nem díszíti ki a fantázia, a romantika, a poézis.

Aki azonban vidéken, a természetben, úgyszólván szabad ég alatt születik, akinek születésekor a

fák ágai nyúlnak be a szobaablakon, akinek bölcsőjénél az erdő madarai énekeltek ujjongó éneket, akinek első játszótársai a tetőn burukkoló galambok, a templom tornyán fészket rakó golyák és az udvarban kapirgáló gyöngytyúk voltak, aki beszélni a hegyek visszhangjából, az erdő zúgásából tanult, akit az erdő manói, a patak nimfái neveltek, aki a rétek szőnyegén tanult járni, aki gyermekként a nagy tónál tapicskoló kacsákkal hadakozott, aki a többi gyerekkel fára mászott, és ürge mókusokat fogott, csak annak emlékezetében él szülőhelyének térképe zöld, piros és tarka színekkel kiszínezve, az a vidék, ahol csecsemőből gyermekké, majd fiúvá cseperedett; csak azt tölti el az idegenben vágy a szülőhelye után, csak annak a fantáziájában válik olyan szentséggé az a vidék, ahol megpillantotta a napvilágot.

Lovasberény vidéke egyébként éppenséggel nem romantikus, és hogy a légköre nagyon humoros lenne, abban is kételkedem. Abban az időben, amiről most beszélek, csak „naplopók” és „cigányok” származtak el innen, a természetnek két olyan produktuma, amelyekből a későbbi kommunizmus szálláscsinálói váltak.

Emlékeimben a lovasberényi „kastély” óriási helyet foglal el.

A földbirtokos Cziráky grófé volt az a csodakastély, amelybe a magamfajta még angyalszárnyakon sem juthatott be. A kertjét széles árok vette körül, a kapuját pedig kutyák és velük szellemileg egy szinten levő hajdúk vigyázták, ők megszimatoztak egy embergyereket már kétszáz méter távolságból, a hajdúk pedig mindig ütésre emelt botjaikkal kergették el.

Ebből a kastélyból én csak a piros cseréptetőre emlékszem, a varázskertből pedig csak arra, amit minden sábeszkor a zsidó lányoktól hallottam, akik be akartak menni ebbe az árokkal körülkerített, hajdúk és kutyák által őrzött csodaföldre, és akiket annak őrzői dicsőségesen kidobtak és kipofoztak onnan.

A birtok ura csak ritkán volt ott személyesen, a távollétében három helytartója uralkodott a birodalmon, és kergette el a zsidókat, a cigányokat, az árkon átkelő és átugró merénylőket. Ezt a három birtokzsarnokot úgy nevezték: udvarbíró, ő volt az első számú tirannus, számtartó, ő volt a második számú tirannus, és egy ispán (vagy kasznár?), ő volt a harmadik számú tirannus.

Szülőházamat, ha nevezhetem így azt a hosszú, szalmatetőt épületet, amelyben mintegy harminc család lakott, „gyár”-nak nevezték.

Harmadik fejezet

A jóság, kedvesség, jótékonyság vegyülését gorombasággal, önfejűséggel és fékezhetetlenséggel, amelyek személyiségemet jellemzik, és felváltva uralkodnak óráim és napjaim, lépéseim és szavaim felett, valószínűleg szüleimtől örököltem.

Édesanyám, Charlotte, vezetékneve Brüll, Pozsonyból származott, maga volt a testet öltött szeretet, gyengédség, jótékonyság, vendégszeretet és türelem. Úgy emlékszem rá, hiszen kora fiatalágomban elveszítettem őt, mint ahogy az ember egy álombeli jelenésre, egy angyalra emlékezik. Gyenge volt és beteges, sápadt és szenvedő. Igazi keresztényi alázattal és szelíd megadással itta ki életének keserű poharát, ízlelte a sót, amely mindennapi tápláléka volt.

Az emlékezés az ő szeretetére, becézgetéseire, gyengédségére és vigasztalásaira, melyekkel gyermekkoromat kedvessé tette, egész életemet keresztüljárja, olyan ő nekem, mint az alázatnak az a nemtője, amely hátrafordított arccal mosolyog és sír.

A bizonyítéka annak, hogy milyen mélyen bevésődött életembe az ő emlékezete, későbbi életemnek ez az epizódja.

Amikor kilenc-tízéves voltam, megéltem egy nagy „Talmud-drámát” Lebach rabbinál, aki az alkalmazott fülhúzások doktora és a szüntelen botozás magisztere volt.

Hét elején mindig megkaptam tőle minden bizonyíték, kihallgatás és ítélet nélkül az előzetes verést. Anyám tiltakozására ennyit mondott: „Azért vertem meg, mert tudom, hogy egész héten nem fog tanulni semmit, és pénteken mégis jobban tud mindent a többiekénél!” Ez a megtisztelő előzetes verés tartott aztán az egész héten át.

Ahogy a zsidó konyhaművészet két dogmából áll csak: „Mandula és zsidótojás”, a zsidó talmudtanítás két dogmára szorítkozik: „Szidni és verni”.

Egy ilyen pénteken, amelyet egy vasárnap követett, és a hátam különös barna és kék színekben tündökölt, a nagy talmud-dráma lezárásaként olyan lettem, mint egy pecsenyemalac, barnán csillogó! Negyvennyolc vagy ötven talmudista felett aratott győzelmem híre megelőzhetett otthon, mert amikor hazaértem, anyám becézgetni kezdett, és egy új kék sálát kötött a nyakam köré, kezét a fejemre tette, és azt mondta: „Biztos vagyok benne, hogy Isten akaratából száz évig fogsz élni!”

Az anyai gyengédségnek ez a pillanata és az áldás különösen megmaradt az emlékezetemben.

1831-ben ideglázban feküdtem halálos betegen. Kedvetlen és teljesen apatikus voltam. I. Lajos király őfelsége szívélyes jókívánságai mellett elküldte

hozzám udvari orvosát, dr. Wenzelt, én azonban, akkori tompaságomban, nem akartam őt fogadni.

Betegségemnek huszadik éjjelén teljes önkívületben feküdtem, a szobát tompán világította meg egy éjszakai lámpa, Herrmann barátom elszunnyadt az ágyam mellett.

Ekkor hallottam, hogy halkán nyílik a szobaajtó, és belépett az anyám, úgy, ahogy azon a pénteken állt előttem, világoskék ruhában, a haját elfedő tarka, szárnyas fejkötőben, a kezében tartott egy kék sálát, akárcsak akkor, fölém hajolt, nyakamra kötötte a sálát, vigasztalt, kezét a fejemre tette, és mondta, akárcsak akkor: „Biztos vagyok benne, hogy Isten akaratából száz évig fogsz élni!” – aztán eltűnt.

Ennek a vízióknak vagy lázas fantáziaképnek csodálatos hatása volt rám. Nem tűnt csodának, nem gondolkodtam rajta, még az sem jutott az eszembe, hogy az anyám már meghalt, de ettől a pillanattól kezdve elfogott valami megmagyarázhatatlan megnyugvás, naiv bizalom egész életemmel kapcsolatban, állapotom tompultsága egy pillanat alatt megszűnt. Ettől a perctől kezdve más ember lettem, az orvosom is úgy találta másnap reggel, hogy idegeim állapotában javulás állott be, és a gyógyulás útjára léptem.

E helyütt hadd osszak meg egy betegségemmel kapcsolatos anekdotát. Miután már több napja fent voltam, és sétálgattam, találkoztam az Angolkertben I. Lajos király őfelségével. Szokásához híven jóságosan megtisztelt engem azzal, hogy gratulált a felépülésemhez, és hozzátette:

„De miért nem fogadta az orvosomat? Nem bízik benne?”

Tiszteletteljes hangon így válaszoltam:

„Nem, felséges uram! Őfelsége udvari orvosához azért nincsen bizodalom, mert ő a halhatatlanok kezeléséhez szokott hozzá!”

Apám, Gottlieb Saphir, tekintélyes, tiszteletre méltó jelenség volt, éles eszű, kitűnő gondolkodású férfiú, ő volt a megyei adóhivatal főnöke, hozzá tartozott az akkori fejadó beszédésének kötelessége. A szomszédos megyékben is kikérték a véleményét minden fontos ügyben.

Rendkívüli tudása, kivételes becsületessége és szilárd jelleme alapján nagyra becsülték, és tisztelték. Egyébként – hatalmas termete minden porcikájában – ortodox zsidó volt, a nehezen érthető és kínzó zsidó törvényeket még nagyobb buzgósággal követte, mint a könnyebbeket és élvezetesekeket.

A nevetés az ő szemében szinte vallástalannak számított. A gyerekeknek ritkán engedte meg, hogy vidámak legyenek.

Tanítatásunkra sokat és szívesen áldozott, természetesen a Talmud és a Biblia tanulmányozására. Legnagyobb gondja az volt, hogy megtanuljunk szépen írni!

Az írott zsidó betűk sokkal festőiebbek, sokkal jellegzetesebbek, mint a németek. A német írásmódban a betűket egy lendülettel szóvá kötjük össze; minden szó egy írott egység. A zsidó írásmódban minden egyes betűt külön le kell írni, minden betű olyan, mint egy külön ház.

Apámnak megvoltak a kedvenc betűi, például a K (a kof), a P (pé), és a némabetűk.

Éppen ezek voltak az én legádázabb ellenségeim. Ha egy P-t próbáltam írni, írás közben mintha gúnyos pofákat vágott volna rám, készen pedig, ahelyett, hogy úgy nézett volna ki, mint egy összegömbölyödött boa constrictor, úgy kanyargott összeviszsa, mint egy romlott káposztafőzelék, állábakat növesztett, és egy sapka vagy papucs alakjában riogatta az olvasókat.

Apám, valahányszor meglátott egy ilyen természetellenes P-t, amint tollam fekete torkából a papírra fröccsent, mélyet sóhajtott emberi természet elkorcsosulásán: „Aki ilyen P-t ír, abból sose lesz rendes ember!”

Hát ez a P tette, hogy író vált belőlem!

Történelmi és irodalmi ismereteimet gyermekként nagyapámtól szereztem, ez pedig összefügg Josephus Flaviusszal és Macedóniai Nagy Sándorral, ahogy a következő fejezetből ki fog derülni.

Negyedik fejezet

Nagyapám különös gyengédséggel szeretett engem: én voltam a legkisebb unokája. Szeretete abban is megnyilvánult, hogy otthon lehettem paradicsomi kertjében. Ebben állt egy rendkívül értékes gyümölcsöket hozó almafa.

Ha nagyapám különösen jó kedvében volt, bemehettem ebbe a paradicsomba, felmászhattam ott a megismerés fájára, és leszedhettem róla egy-két almát.

De a megismerés vágya erősebb volt bennem, mint a nagyapai parancs hatása: „Kettőnél többet ne szedj le, mert bottal kergetlek le onnan!” A jelet többnyire a paradicsomból való kiűzetéssel végződött. Hiába, igazi makacs kölyök voltam.

Nagyapámnak volt egy német-zsidó betűkkel nyomtatott Josephus Flaviusa, ebből kellett neki felolvasnom. De a paradicsom elvesztése után annyira berekedtem, hogy nem tudtam neki a Josepust felolvasni. Akkor beszélgetni kezdtünk, ami többnyire azzal végződött, hogy másnap korlátlanul

szedhettem az almát, és még egy rézkrajcárt is kaptam háborús sérüléseim enyhítésére.

Aztán megkezdődött a történelmi felolvasás és nagyapám nagy figyelemmel hallgatta a sokszor olvasott történetet Jeruzsálem lerombolásáról, és arról, hogy egy el nem fogadott áldozati kos miatt rombolták le a szentélyt. Nagyapám tekintetét mindig mélységes bánat felhőzte el, amikor a Josephus által történetileg bizonyított esetről olvastunk. „Egy kos miatt!” – panaszkolta folyton.

Ha én már akkoriban olyan szellemes tudós és olyan tudós szellemes fickó lettem volna, mint most, ezt mondtam volna neki: „Kedves nagyapapa! Kis okoknak is lehetnek nagy következményei. Egy alma miatt jött a világba a halál, egy kis lencse miatt tört ki a nagy veszekedés, egy kos miatt rombolták le Jeruzsálemet, és egy ló miatt esett el Trója.”

Miközben szellemem az első kortyot kóstolgatta a világtörténelemből, fantáziám és romantikus szívem is megkapta a beavattatást a lovasberényi birtok öreg inasa segítségével. Ő körülbelül nyolcvan éves volt, hetente egyszer ő osztotta ki a községbe érkezett leveleket. Ő volt Lovasberény negyedik számú zszarnoka, sokszor órákig váratott bennünket, és aztán azt mondta: „Most takarodjatok a pokolba, és gyertek holnap újra!” De ez a zszarnok romantikus lelkületű volt, saját könyvtára is volt, amely egyetlen, borító nélküli könyvből állott. „Történetek” vagy „mesék” volt a címe, úgy emlékszem. Nagy örömmel olvasta ezt fel nekünk; akkor lobbantotta lánggra a fantáziámat két történet: „A zöld Serpentino” és a „Leriette hercegnő”.

Órákig ültem behunyva szemmel, és hallgattam a bonyolult szövésű történeteket.

A zöld Serpentino egy rettenetesen különös, zöld hajú figura volt. Egy hatalmas király egyetlen fiaként született a világra, és amennyire rettenetesen csúnya volt a külseje, épp annyira erényes, lovagias és nemes volt a jelleme. A hatalmas Bamaburgo király egyetlen lányát szerette, de egy gonosz tündér megátkozta, hogy zöld haj nőjön a fején, hogy egyetlen élőlény se szerethesse őt. De a szerelem erősebb minden tündéri praktikánál, és az igazi szerelmes szemében semmit sem számít sem a vörös haj, sem a szőke vagy a zöld haj. Brambilma hercegnő szerette a zöld Serpentinót, aki az ő kedvéért vasbocskorban bement egy égő erdőbe, és már nem is tudom, hány óriásnak és sárkánynak mondta: „Allez-vous-en!”, kimentette a hercegnőt az égő erdőből, és átnyújtotta a szívét egy aranylándzsa hegyére tűzve.

Leriette hercegnő egy gyönyörű hercegnő volt, szépséges testű és szerető szívű, akit egy gonosz tündér szörnyeteggé változtatott, aztán egy csörgő-

kígyó lábává, végül pedig egy dunai ponty pikkelvényé. Egy üvegtökből élt, és citerázott. Csak úgy lehet megmenteni, ha valaki kiszabadítja az üvegtökből anélkül, hogy megérintené vagy összetörné a tököt.

Égő kíváncsisággal vártam a megoldást, de – szörnyű véletlen – innentől kezdve minden oldal hiányzott, egészen a harmincegyedik történet kezdetéig.

Nappalaimat és éjszakáimat ezek után betöltötte zöld Serpentino és Lerinette hercegnő. Lázasan gondolkodtam azon, hogyan is szabadíthatnám ki a hercegnőt a tökből anélkül, hogy megsérteném a tököt, s valódi tökökön próbáltam ki a császármetszés különféle formáit.

Minden lányban Lerinette-et láttam, és magam voltam a zöld Serpentino. Bármit a világon megadtam volna azért, hogy nekem is zöld hajam legyen, hogy engem is szeressen a királylány, és feleségül jöjjön hozzám, és csakugyan – pénzért az ember bármit megkap – megzöldült a hajam.

Azért kapott helyet emlékirataimban hajam megzöldülésének története, mert jó bizonyíték arra nézve, milyen korlátolt is voltam bizonyos tekintetben nyolc-tízéves koromban, bár ugyanakkor feltűnően jó képességeket mutattam fel számos tárgyban.

Leopold bátyám alaposan kihasználta együgyűségemet. Legkisebb gyerekként és unokaként, mama kedvenceként mindig is volt nálam pár garas. Leopold bátyám, aki körülbelül nyolc évvel volt nálam idősebb, nagyon ügyesen húzta ki ezeket a család Benjámínjának a zsebéből.

Szinte hihetetlen, de pénzt adtam neki azért, hogy lúdtollakat vásároljon, ezeket elültesse, egy saját maga által kitalált csodafőzettel öntözgesse, hogy ezekből élő ludak sarjadjanak.

Mint bizalmasa egy Frumetel nevű helyi kislány iránti szerelmemnek és tudója annak, mennyire szeretnék zöld hajam magamnak, azt mondta egyszer: „El tudom intézni, hogy megzöldüljön a hajad, de az legalább tizenhat krajcárba kerül!”

Kihízelegtem ezt a tökét magamnak, és másnap délután a bátyám kezelésbe vett. Nem tudom, milyen pomádét talált ki, de egy félóra múlva kiköpött mása voltam a zöld Serpentinónak. A fejem úgy nézett ki, mint egy kócos egresbokor.

Boldog voltam. Szaladtam rögtön Frumetelhez, hogy meglássam, szeret-e így engem. De Frumetel éppen a kukoricaföldön nézegette, mikor érik már meg a tejeskukorica. Odarohantam hozzá, mint egy zöld levelű sárgarépa, mint a szörnyeteg a szépséghez, keblem dagadt a boldogságtól és szerelemtől, ő azonban – micsoda rossz ízlés – ahogy megpillan-

tott, felsikoltott, összecsapta földes kezeit a feje fölé és azt kiáltotta:

„Moci!¹⁵ Mesüge⁴ vagy? Tűnj a szemem elől, te rémség!”

Mintha villám csapott volna belém. „Ennyit ér a zöld haj? Ezért adtam ki tizenhat krajcárt?”

Még nagyobb volt a lárma a családban, amikor a család kis Benjámínja zöld tengeri sellővé változva tért haza. Hatalmas vihar volt, mely többször is fellángolt. Én azonban még négy hétig zöld hajú maradtam.

Ennek az esetnek a hatására határozták el a szüleim, hogy engem magasabb iskolába küldenek Pécsre, hogy Frumetelt kiverjék belőlem, és a helyére még több Talmudot töltsenek.

Ötödik fejezet

Úgy döntött hát a családi tanács, hogy Pécsre, a rabbiiskolába küldenek. Édesanyám elmondhatatlanul sok könnyet ontott e döntés hatására. Nem is nagyon maradt meg más az emlékezetemben erről az elválásról, csak édesanyám gyengéd fájdalma, az, hogy milyen gonddal öltöztetett fel engem és készítette el a batyumat az útra, valamint egy próféta, egy lovasberényi szibilla, egy cigányasszony jóvendölése, akit megkérdeztek a jövőm felől.

Annak idején a cigányok még egy romantikus társaság voltak Magyarország sík vidékein. Majdnem minden nagyobb helység peremén vagy onnan 50–100 lépésre éltek ezek az emberek kis közösségeikben. Ezeket cigánytelepeknek hívták. Ezeken a telepeken építhettek kis kunyhókat, de nem keríthették be őket, és kert, udvar sem tartozhatott hozzájuk. Bizonyos napokon, mégpedig a piacnapokon nem jöhettek be a községek központjába.

A letelepedésnek ezt a kedvezményét a magyar cigányok a nagy Mária Terézia bölcsességének és emberségének köszönhették. Ezek után nem is nevezhették őket cigányoknak, hanem „újmagyarok”-nak. A cigánygyerekeket iskolába kellett járatni stb. De az a kegyetlenség, amivel a magyar falvak illetékesei végrehajtották Mária Terézia humanus rendeleteit, még inkább elvadította, és emberi formájukból kivetkőztette ezeket az embereket, ahelyett, hogy a társadalomhoz kapcsolta volna őket.

A cigányoknak csak egy erényük volt, a gyermekszeretet. Gyerekeiket módfelett szerették, de ez az erény náluk vétekké silányult. Akárcsak az állatok, egy bizonyos életkorig szerették a gyerekeiket, azután pedig magukra hagyták őket, azok pedig játék helyett loptak és csavarogtak.

Mindenütt, ahol volt ilyen cigánytelep, lehetett

találni egy Tavaszsnét is. Jósnő volt, kártyavető, csodadoktor, állatorvos. Hozzá fordultak azok, akiket megloptak, nála jelentkeztek, ha nem adott tejet a tehén, ha a gyerekeket rázta a hideg, ha megkötötték egy üzletet, ha tudni akarták, ki vagy milyen lesz a jövődöbeli, röviden: Tavaszsné maga volt az orákulum. Ahol nem volt cigánytelep, ott vendégszerepelt egy-egy Tavaszsné. Egy kutya vagy kecske által húzott kordé, ez volt a székhelye, ebben telepedett le Tavaszsné a település határában, hozzá zárandokoltak azok, akik meg akartak tudni valamit a jövőről, vagy akiknek egy titok vagy egy bűntény nyomta a lelkét. Elvezették őt a beteg gyerekekhez, a maródi állatokhoz. Tavaszsné a jómódúak kedvéért hosszabb utakra is vállalkozott. Jósolt tenyérből is, ezt vagy pénzzel, vagy enivalóval hálálták meg neki. Egy ilyen Tavaszsné lakott Lovasberény cigánytelepén is. Hozzá vezettek, hogy megismerhessem a jövőmet.

Nemcsak a füstös, tapasztott kunyhóra emlékszem, hanem az öreg Tavaszsnéra is, aki vörös kendővel a fején ült egy ládán vagy bőröndön, mellette egy fekete disznó, ez helyettesítette nála a többi jósnő és kártyavetőnő nagy fekete kandúrját.

Hogy milyen horoszkópot állított fel nekem, arra már nem emlékszem, annyira lefoglalt a fekete disznó. De a jóslásnak biztatónak kellett lennie, mivel anyám azt mondta úton hazafelé: „Adja Isten, hogy beváljon!”

Ha már a cigányokról beszélek, akkor meg kell említenem annak a kornak egyik legkülönösebb cigány celebritását, egy hegedűvirtuózt, Bihari hegedűművészt, a „cigányok Paganinijét”. Jól emlékszem rá kora gyermekkoromtól kezdve, ahogy nagy közönség előtt keltett játékaival nagy szenzációt.

Magas, természetes férfi volt nagyon sötét bőrrel és villámló szemekkel. Arvonásai ravaszsgot és nagy intelligenciát árultak el. Bihari volt a magyar Orpheusz, nevét csodálattal emlegették, és ha egy csárdában játszani kezdett, fanatikusan lelkes siker kísérte fellépését. Országos útjain többnyire másik három cigány zenész kísérte.

Játéka leírhatatlan. Barna hegedűjéből – játéka lényege a hangoknak egy sajátosan hosszas, elégikus kitartása volt – megrendítő, fájdalmas és érzelmes dallamokat hozott ki. Ugyanakkor tudott úgy is hegedülni, hogy aki hallotta, táncra perdült, lelkesedett, ujjongott, és mélyen a pohár fenekére nézett.

Az egész országban ismertek egy olyan dallamot, amelyet csak „egy Bihari”-ként emlegettek. A piacokon és a vendégfogadóknak sűrű tömeg gyűlt össze játéka hallgatására, lélegzetüket visszafojtva figyelték, ahogyan hangszerét felhangolta,

végül tetszésüknek harsány ujjongásban adtak kifejezést. Emlékszem arra, hogy egy új katonákat a hadseregnek megnyerni kívánó toborzásra a nagyapám udvarában került sor. Bihari egy „hármastánc”-ot játszott itt, amelynek hallatán az új regruták között valóságos táncőrület tört ki.

Természetes tehetségként indult, kottát olvasni csak jóval később tanult meg. Igazi varázsló volt. Kis barna hegedűje félig démon, félig angyal volt, hol kislányként kacagott, hol özvegyként jajongott. Hangjai mélyen feldúlták a hallgatók kedélyét, felszínre hozták a legkínzóbb fájdalmat, a legmélyebb érzelmeket, a leggyöngédebb melankóliát és a legvadabb indulatokat.

Kis barna hegedűjét vonójával érintve Bihari felidézte a nemzeti emlékezet szellemeit, a legfájdalmasabbakat és a legvadabbakat.

A falusi és városi magyar lagzikon a menyegzői pár legnagyobb büszkesége az volt, ha ott játszott Bihari a bandájával. Amikor a jókedv a tetőfokára hágott, az egész lakodalmi vendégsereg végigjárta a falut, élén Biharival, aki csárdáshoz vagy más tánchoz valót játszott, ahova elért a menet, férfiak és nők táncolva csatlakoztak hozzá, aztán az egész egy nagy sokadalommá vált, amely egy torokból kiáltotta: „Éljen Bihari!”

Bihari személyesen semmit nem fogadott el a közönségtől, ők aztán adományaitak társának, a fáradhatatlan cimbalmosnak a hangszerébe dobálták.

Bihari hajlott korában kitüntetést kapott Ferenc császár öfelségétől. Többet erről a csodálatos zseniről talán a nemzeti enciklopédiában lehet olvasni, habár kétlem, hogy egy ilyen könyv sokat tudna mondani róla.

Hatodik fejezet

Még mielőtt elhagytam a szülői hajlékot, meghalt az édesanyám. Úgy halt meg, ahogyan élt, szenvedve, fájdalomtól kínozva, szelíden, megadóan és türelmesen. Túlságosan kisgyermek voltam még ahhoz, hogy ezt a veszteséget teljes keserűségében felfogjam. Tudom, hogy sírtam, sokat sírtam, és halálom anyám szobájából, ágya mellől csak erőszakkal tudtak eltávolítani. Anyám halálával kiköltözött házukból a családi boldogság angyala.

Apám Lovasberényből Budára költözött, idősebb bátyám Pestre ment, nővérem pedig Pozsonyba.

Apám egy második házasságra szánta el magát, és Budáról visszaköltözött Székesfehérvár megyébe, Móra, ahol feleségül vett egy élemedett korú, gazdag özvegyet. Bár még éretlen gondolkodású

voltam, de megriadtam egy mostohaanyának még a gondolatától is.

Stuart Mária szerencsétlensége is abból adódott, hogy két anyja volt, pedig talán jobbak a mostohaanyák és az anyósok, mint a hírük.

Éva anyánk talán azért volt boldog feleség, mert nem volt anyósa, Ismael volt az első, akit elkergetett a mostohaanyja. Azt mondják, egy anya a ház gyöngyháza, egy anyós pedig a ház ecetágya. Az is egy többszörösen bizonyított megállapítás, hogy az anyósok jobban hatalmaskodnak a menyek, mint a vejeik fölött.

Minden anya benne van a gyermeke házasságában.

Ha tehát egy fiú megnősül, rögtön két asszonya lesz, az anya úgy tekint a menyére, mint egy Hágára, ha pedig már megvan az unoka, a mór megtette a kötelességét, és a mór, a meny akár mehet is.

Az anyósok féltékenyek, irigykednek a fiúk szerelmére, ezért ellenségesek a menyükkel szemben. Vetélytársnők ők valamilyen módon.

Egyetlen nő sem kedvel egy másik, szeretett nőt, különösen, ha a saját fia szeretetéről van szó. Nem azért nevelte ő szeretettel és gyengédséggel a fiát, hogy aztán az egy másik nőre pazarolja a szeretetet és gyengédséget.

Egészen más a helyzet a vőkkel. A fiúkat azért szülik és nevelik a nők, hogy megtartsák őket, a lányokat azért szülik és nevelik, hogy megszabaduljanak tőlük. A vő ennek az eszköze. A hála mutatkozik meg abban, hogy az anyósok nagyobb szeretettel fordulnak a vejeik, mint a menyek felé.

Épp ekkora különbség van a mostohaanyák és mostohaapák között.

Egy mostohaapa nem lát egy mostohagyerekben mást, mint egy kötelező feladatot, amelyet a feleség hozott magával: szeretet nélkül, kötelességtudatból neveli fel. Egy mostohaanya a mostohagyerekben akadályt lát, egy szerencsétlen eseményt, amely a *status quo ante*-ből belenő a *status quo*-ba.

Óvakodom attól, hogy nézeteimet kivetítsem a mostohaanyámra. Megboldogult apám emlékét sérteném meg ezzel, és volt feleségéhez lennék igazságtalan, ha a leghalványabb kritikát fogalmaznék meg vele kapcsolatban. Tisztességes asszony volt, gyermektelen, tehát szeretet nélküli. Istenfélő volt, megáldotta a szombatot, szerette a pénzt, tisztelte a férjét, a világ hívságait megvetette, beleértve az evést és az ivást.

Amennyire tudom, soha nem viselkedett testvéreimmel szemben mostoha módra, és hálásan kell elmondom, hogy apám számára élete végéig gondos, ápoló társ volt.

Amikor elhagytam az atyai házat, csak általános-

ságban beszéltem a mostoha sötét alakjáról. Azt sem állíthatom, hogy ő miatta hagytam volna el a hazámat.

Fékezhetetlen voltam, tele a mozgásra indító sötét készlettel. Ez a „természet akarata” volt, az az akarat, amely az embereket, a növényeket, még az élettelen dolgokat, például a csillagokat is változásra készíti.

Úgy hagytam el az atyai házat, mint egy evező, iránytű, vitorla és kormányrúd nélküli csónak, amely cél nélkül sodródik el a partról. Nem volt világos válaszom ezekre a kérdésekre: Miért? Hova? Mi okból?

Egy szép reggel, mikor elhagytam Budát, minden tulajdonom két erős lábból, egy vándorbotból és nyolc vagy tíz bécsi pénzből állott, így zárando-koltam az apostolok lován, mint egy szárazföldi Kolumbusz, mindig az orrom után, amíg bátor hajósként megérkeztem megvékonyodott cipőtalpaimon Pozsonyba.

Pozsonyban édesanyám bátyja, Brüll bácsi atyai jóssággal fogadott be, bár külsőm alapján nem tűnhettem nagyon bizalomgerjesztőnek. Nagybátyám hazában nagyon kedvesen bántak velem Ő korának egyik leggazdagabb és legsikeresebb, ugyanakkor legtudósabb és legtiszteletreméltóbb férfiúja volt. Vendégszeretet és jótékonyság jellemezte ennek a családnak a viselkedését.

A házukban laktam, felruháztak és elláttak mindezzel, nagyszerű életet biztosítottak számomra. De nemes lelkű és kiváló nagybátyám háza mégsem vált az otthonommá, jóllehet szeretetre vágyó, bár nem mindig hűséges szívem gyermeki szerelemre lobbant benne.

Nagybátyámnak volt egy Pepi nevű kislánya, egy kedves, barna fürtű szépség. Ahogy megláttam, megszerettem, feleségül akartam venni – ez nálam három percnél tovább nem tartott.

Egy péntek este érkeztem Pozsonyba, de már szombat este kapott az én Pepi unokahúgocskám tőlem egy nyolcoldalas szerelmes levelet, ujnyit vastag betűkkel írtam, minden egyes betű olyan vastag volt, mint egy szál *A vadon fia*⁵ szakállából, amely nagyon is megérett már a borotválásra. De mit is írtam én azon a nyolc oldalon?

A félénk Emilia Galotti ezt mondta: „Hogy ő mit mondott, és én mit válaszoltam, nem tudom, atyám!” Nem tudom, mit mondtam, de azt nagyon is, amit mondhattam volna! És folytatódott is ez a társalgás közöttünk, csak annyit tudok mondani, hogy órák hosszat ültünk egymás mellett szótlánul, nem is tettünk semmi mást, csak mogyorót törtünk. A mogyoró volt ugyanis az én Pepi unokahúgom szenvedélye, és ettől kezdve az enyém is. Ha a jó

Werther elbűvölőnek találta, ahogy szerelme, Lotte vajjas kenyereket kent a gyerekeknek, és lelkesedésében meg tudta volna csókolni a kis taknyosokat, miért ne lelkesedhetne egy másik fiatal szerelmes mogyorótörő kedveséért?

Igy telt az idejük a mogyoróknak, és velük nekem is, olyan útra kellett lépnem, amelyen egészen más dolgokon kellett törnöm a fejemet. Hogy folytassam a csónakhasonlatot: miután megjavítottam Pozsonyban vízi járgányomat, bácsikámtól és nénikémtől némi elemózsiát és csengő pénzeket is kaptam, elhajóztam a városból. Pepi unokahúgom, akit életrajzomban később még említeni fogok, elmorzsolt ezen néhány könnyet, amin nagyon meghatódtam. De még jobban meghatódtam azon, hogy kis takarékmalacának a tartalmát a kezembe ürítette, és ezt mondta: „Jó utat, Moritz! Legyél jó, viselkedj tisztességesen, és ha szükséged van valamire, írjál nekem!”

Egy postakocsival utaztam, felpattantam a kocsi mellé a bakra, nyolc nappal később pedig már Prágában voltam.

Hetedik fejezet

Amikor Prágába érkeztem, Cortezként már egész ezüstflottámot felégettem magam mögött. Minden pénz és szálláslehetőség nélkül, otthonomtól elszakadva álltam ott. Három vagyonomat hoztam magammal, a fiatalság gondtalanságát, a kedély szétörhetetlen derűjét és a talmudi képzettséget, ami miatt akkortájt valóságos csodagyermeknek számítottam.

Azt hiszem, minden intelligens olvasó számára érdekes lesz, ha ennek a fejezetnek az elején adok egy kis összefoglalást a Talmudról magáról, én, aki csecsemő korától a tudás nevű hölgy ezer emlőjén nevelkedtem.

A Talmud magába foglal mindent: polgárjogot, büntetőjogot, vallási jogot, erkölcsi tanítást, a templomi szolgálat szabályait, a becsület lényegét, az orvostudományt, a házassággal összefüggő szabályozást, egyszersmind az asztronómia törvényeit, az agráriumot és kultúrát szabályozó előírásokat, a papokra vonatkozó rendelkezéseket, a tiszta és a tisztátalan megkülönböztetésének tudományát, röviden: majdnem mindent.

Tartalmazza a hat alapértekezést, a Misnát és az értelmezését, a magyarázatát, a Gemarát. Az egész hatalmas műben olvasható rengeteg egymásnak ellentmondó fejtegetés és magyarázat, légiónyi írástértelemező adja egymásnak a szót, egymásnak ellentmondva, a szofizmák, tézisek és antitézisek,

szubtilis magyarázatok hatalmas, nehezen kibogozható gombolyaggá fonódnak össze – ez az, amit Talmudnak nevezünk.

Justinianus kódexéhez hasonlóan a Talmud is tartalmaz kiegészítéseket és kommentárokat. Közben a Misnát héberül írták, a Gemarát arámi nyelven fogalmazták.

Ha az ember áttanulmányozza a mély tudásnak és tudatlanságnak, az intelligenciának és az ostobaságnak, a bölcsességnek és frivolitásnak, a beláthatatlanul alapos tudásnak és hihetetlen bornírtságnak ezt a gyűjteményét, csodálkozik a gondolkodás szabálytalan voltán, a legmagasabb intelligencia és a legmélyebb sötétség összekapcsolásán, az éleselméjűséggel való visszaélésen, amelyet arra használnak, hogy megvilágítsa a legnagyobb ostobaságot, álmélikodik az élethosszig tartó tanuláson, melynek a célja záptojások kiköltése, olyan mélységes komolysággal, mintha bizony ezekből a tojásokból isteni sarj támadhatna.

Ha csak Jehuda pátriárkára, a Misna szerkesztő rabbijára gondolunk, vagy a későbbi idők kommentárszerzőjére, Rásira, az ember csodálattal nézi ezeknek a férfiaknak a gondolkodását, emlékezetét, kristálytisza felfogását.

A bölcsességnek ezt a beszédét, a legtisztább erkölcsöt, a legmélyebb értelmű példázatokat és mondasokat Herder és mások már méltó módon dicsérték. Az igazi rejtély – hogyan lehetett ennyi mély bölcsességet ennyi fölösleges aprósággal összehozni – akkor oldódik meg, ha az ember a gyűjtemény létrejöttére gondol.

A babiloni fogság idején az egyes iskolák távoli vidékekre vonultak vissza, ezekben egy rabbi több száz növendéket tanított; az előadások a Misna egyes paragrafusának, egy rituális vagy más törvénynek a magyarázatából álltak, ezt adták meg aztán témaként a növendékeknek a következő nyilvános disputa számára is. Minden egyes növendék, akik között voltak rabbik és írásmagyarázók is, igyekezett a többieket felülmúlni a megadott téma, dogma vagy mondas elemzésének finomságában, aprólékosságában, éles elméjű magyarázatában vagy kicsavarásában.

Elgondolhatja az ember, mennyi különösség, furcsaság gyűlt így össze a legtisztább elmére valló magyarázat és a legvilágosabb felismerés mellett, annál inkább, mivel ennek a nemzetnek a tudósai egészen egyedi gondolkodásúak voltak, sajátosságukhoz tartozott a szellemességen kívül egyfajta maró elme is, amely ezeknek a vitáknak a tréfás fordulataiban mutatkozott meg.

Meg vagyok arról győződve, hogy voltak ezek között a rabbik között olyan szatirikus vénájúk is,

akik tanításuk során kiválóan használták az irónia fegyverét. Számomra az egyik első Talmud-tudós, Jermia rabbi valóságos humoristának tűnik, ő gúnyt űzött a többiekből, midőn buzgó együgyűséggel olyan kérdéseket tett fel, amelyek a téma valóságos paródiái voltak.

Csak egy példát szeretnék ennek igazolására felhozni. A tisztaság és a tisztátalanság témája kapcsán arról volt szó, hogy mely dolgok válnak tisztátalanná halottak érintésétől. A végső törvény így fogalmazódott meg: „Természetes állapotában semmi válik tisztátalanná, de ha egy dolog edénnyé vagy valami hasonlónak formálódik át, akkor abba a helyzetbe kerül, hogy tisztátalanná váljék.”

Ezzel a megfogalmazással kapcsolatban veti fel a szarkasztikus kedélyű Jermia rabbi a lehető legnagyobb komolysággal a következő kérdést: „Ha egy kecske zöld leveleket legel le egy sövényről, majd ezeket a maga természetes módján visszaadja a természetnek, alkalmas-e ez a termék a kertben maradásra?”

Jermia rabbi ezzel aztán elérte azt, hogy kihajították a tudás házából.

A Talmudnak nemcsak szatirikusai vannak, hanem Bar Barhone rabbi személyében a maga Münchhausene is. Ő az iskolának egy valóságos férfi Seherezádéja volt, olyan hazug és valótlanágoztól hemzsegő meséket adott elő, hogy árnyékba borította Münchhausen bárót. Elmeséli például egy tengeri utazását. Egy olyan hajón utazott, amelynek sebessége percenként 200 mérföld volt, találozta egy szintén kétszáz mérföldes sebességű hallal, a hajónak pedig két évig kellett vitorláznia, amíg elért a hal orrától a farokuszonyáig.

Azt sem hallgathatom el, hogy érdemes lett volna a gőzhajó feltalálójának elolvasni ennek a talmudi Münchhausennek az írását, hátha megtalálná benne az igazságnak a magvát. Arról is beszámol ugyanis, hogy a tengeren látott egy olyan hajót, amely olyan villámgyorsan haladt, hogy ő csak egy tűzszlopot látott belőle.

Azonkívül egy sor plágiumot is elkövettek ennek a könyvnek az anyagából. Schiller *A kezes* című művének témája megtalálható a Midras Rahelethben, Menahem Gonsaro szerzőségében. A Weinbergi Asszonyok⁶ története, természetesen más néven, fellelhető a Midras Sir Basirimben. A botba rejtett kölcsönpénz közismert esetét, ahogy Cervantes *Don Quijoté*jében olvashatjuk, szinte ugyanígy megtaláljuk a Talmud Redorimban.

De térjünk vissza Prágába érkezésemhez. A tekintélyes prágai talmudiskolát a nagyhírű rabbi, Samuel Landau, Prága egyik legnagyobb tiszteletben álló férfiúja vezette. Ő minden második szombaton

a saját házában rendezett egy vitát előre megadott témáról. Én befurakodtam ebbe a körbe, szellemsen és nagy lelkesedéssel vitatkoztam a tiszteletre méltó öregemberrel, fesztelenül, de minden erőmet bevetve. A közönség meglepetten nézte a szemtelen fiatalembert, a rabbi azonban a végén meghívott ebédre.

Ekkor kifagगतott, különféle feladatokkal vizsgáztatott, amelyeket legnagyobb csodálkozására azonnal hibátlanul megoldottam. Este írt nekem egy cédulát, egy három hónapig érvényes szállás- és étkezési utalványt a Tischels házhoz.

Másnap elhelyezkedtem a téli szállásomon a ház kisasszonyának, az elbűvölő kedvességű, Blümele nevű leánynak a segítségével, nemes gondolkodású, nagyszerű család volt az övék.

Nemsokára elnyertem mindegyikük rokonszenvét, különösen a személyzet női tagjai fogadtak a szívükbe. Ugyanez volt a helyzet a főrabbi házában, annak gyönyörű leányánál is. Ez a ház vált a második otthonomná.

Fiatal koromban abban a szerencsében volt részem, hogy mindenütt kedvesen fogadtak, különösen pedig a szebbik nemnél voltak sikereim.

Nem a szépségem, római metszésű orom vagy rózsabimbó ajkam váltották ki ezt a csodát, ezt elhihetik nekem. De akkor vajon mi? Lényemnek a vidámsága, könnyedsége és jó kedélye volt az, amely mindig hatásosnak bizonyult.

Akkortájt egész lényem mintha mindig nevetett volna, mindig jókedvű voltam, mindent mulatságosnak éreztem, ami ért: még magát az éhséget is. Rossz időszakaim is voltak Prágában, de én csak nevettem azokon is. Kinevettem az éhséget, kinevettem a hideget. Ha egyedül voltam, akkor is jó kedvem volt.

Eszembe jut egy farsangi éjszaka: egy padlásszobában laktam a halpiac fölött, szobáskám csak egy olajmécsvilágította meg, egy kis kályha tetején sült következő huszonnégy óráig minden étke három vagy négy krumplicsaládjában. A szemben levő vigadóba egy vidám táncdallam hallatszott ki, én pedig megragadtam a széket, és vidáman körülkeringőztem vele a szobát.

Mi volt ez?

Az ifjúság! A gondtalan fiatalság! Amikor az éhség csak vicc, a szomjúság csak apró bosszúság, a hideg pedig felfrissülés!

Mi is az élet? Az ifjúság!

Mi a nap legszebb része? A reggel!

Mikor a legszebb a napvilág? Amikor felkel az ég!

Mi a rózsából a legszebb? A bimbója!

Mi a szerelemből a legszebb? A kezdete!

Mi az életből az igazi? Az ifjúság!

A fiatalság maga a paradicsom, és csak benne virágzik az élet fája, és csak ebben a paradicsomban halljuk meg Isten hangját, értjük a madarak csiripelését, a virágok halk meséjét, a fák suttogását és a patakok csobogását. A későbbi élet nem más, mint kiűzetés ebből a paradicsomból, és minden óhaj, vágyakozás és keserűség erre irányul: az elveszett paradicsom megkeresésére.

Nyolcadik fejezet

Eltelt néhány hónap Prágába érkezésem óta, ezt az időt a Talmud tanulmányozásával és Blümele iránti hódolatom kifejezésével töltöttem. Blümelének hívták annak a háznak a kisasszonyát, amelybe engem a főrabbi utasítására három hónapra bekvártélyoztak, s melyben hagyományos vendégszeretetet és szívélyes jóindulatot tapasztaltam.

A család egyik fiúgyermeké, Anselm is őszinte barátsággal viseltetett irányomban, hasonlóképpen éreztem én is Blümele, az esküvőjére készülők menyasszony iránt.

Blümele igazi Sáron rózsája volt, az Énekek énekének szerzője róla is írhatta volna: „Csókoljon meg engem az ő szájának csókjaival, mert a te szerelmeid jobbak a bornál”. Karcsú volt, akár a gazella, de érett, mint a Karmel hegyének búzaföldjei, fogai, akár a patakban fürdőző báránycák, na és a szemei, a szemei! És mindennek a sok szépségnek a tulajdonosa menyasszony volt.

Megvan annak a sajátos módja, ahogyan egy zsidó házban egy menyasszonyra tekintenek. Ő a ház legfőbb ékessége, valami szent gyöngédséggel viszonyulnak hozzá, akár egy Isten különös áldását hordozó lényhez, mondhatnánk úgy is, mint egy isteni áldozatra kiszemelt teremtményhez.

Egy menyasszony maga a legfőbb úrnő, szülei, testvérei és a háznép egyéb tagjai boldogan szolgálnak neki, kívánságait a szeméből olvassák ki, minden óhaját teljesítik. Van egy olyan zsidó monda, amely szerint egy menyasszonyos házban lakik egy angyal is, akinek feladata, akár csak a mezüzenék, hogy megakadályozza a rossz szándékú lények átlépését a küszöbön. Ez a poétikus szépségű monda jól érzékelteti a menyasszonyok különös tiszteletét.

Prágában élt abban az időben egy igazi házasságszakértő, nevezhetnénk akár a házasság szimbolikus istenének is, Peter Beer volt a neve. Ennek az embernek kulcsa volt a házasság misztériumához: írt egy könyvet *Sion gyermekei* címmel, ezt kellett a házasulandó fiataloknak tanulmányozniuk, annak tartalmából Peter úr előtt személyesen le-

vizsgázniuk, csak egy ilyen bizonyítvány birtokában köthettek házasságot.

Ez volt az úgynevezett *Sion gyermekei*-adó, kövér tehén szerzőjének ájtatos istállójában. És hogyan fejte ő ezt a tehenet! Egy talmudista szorgalmával, egy rabbi minden ortodoxiájával és egy monopolista tőkés minden furfangjával.

Ha Sion leányai meglátták a *Sion gyermekei* szülőapját, házassági vitustáncba kezdtek. Minden vőlegénynek meg kellett vásárolnia egy példányát ennek a könyvnek: ez volt az első nyereség. Mindkét nemhez tartozó jómódúak politikai okokból vásároltak a könyvből, ez volt a második nyereség. Aztán minden házasulandónak le kellett vizsgáznia Beer úr előtt, ez volt a harmadik nyereség.

És milyen hévvel védelte Beer úr a maga területeit! Milyen éles pallossal indult harcba a házasságnak ez az öldöklő angyala!

Szegény prágai zsidó házasulandók! Nekik aztán megkeserítették a jegyesség édes napjait! Haragvó démonként figyelte őket, legédesebb álmaikban jelent meg a *Sion gyermekei* szerzőjének szeleme.

Ami engem illet, én szerettem Blümelét, és gyűlöltem a *Sion gyermekeit*, és ennek szerzője halálos ellenségem volt.

Peter Beer mellett, aki a *Sion gyermekeivel* keserítette az életet, volt még valaki, aki nagyon fontos szerepet töltött be az izraelita népesség körében. Ő volt az, aki engem arra a pályára irányított, amelyen ma is járok, a piaristáknak egy tiszteletre méltó szerzetese, S. atya. Részt vett a könyvelések ellenőrzésében, maga is végzett ilyen feladatokat. Sok dolga volt a gettóban, ellenőrzést tartott, és tanácsokat osztott.

Abba a házba is bejárása volt, ahol laktam, Anselmet tanította a könyvelés tudományára, annak minden csínjára-bínjára.

S. atya arca egy roppant terjedelmes testre nézett le, láthatólag örömmel. Egész lényé szelíd volt és barátságos, jóságos arcából derűs emberszeretet sugárzott, egész lényé áhítatos, boldog és jóságos volt.

Elég gyakran fordult elő, hogy a „zöld szobá”-nak nevezett családi társalgóban három csoport képződött.

Az egyik asztalnál ült Blümele, a mezők lilioma, mellette pedig a *Sion gyermekei* szülőapja, aki adóveinek mannáját kanalazta be a szájába, a másíknál Anselm ült, a kettős könyvelés leendő tudósa, mellette S. atya vidám és barátságosan hunyorgó szemmel, aki néha átsandított a *tartozik és követel*ről a *Sion gyermekeire*, és valami barátságtalant morgott ennek irányába.

Az ablak melletti asztalnál én ültem, félig belete-

metkezve egy fóliásba, át-átnéztem Blümelére, és a *tartozik és követelre*, és elgondolkoztam a saját nincstelenségemen.

Néma, gyerekes dühöm a *Sion gyermekei* szerzője ellen, akit felelőssé tettem Blümele menyasszony-ságáért, és makrancosságom gyakran arra indított, hogy mikor a szép menyasszony megzavarodott, át-kiáltottam neki a helyes választ, és a könyv valamely megállapításának gúnyos elferdítését.

A könyvelést tanító atya néma jóindulattal hallgatta találó riposztózásomat, Peter úr pedig barátságatlanul lehordott a „belebeszélésem” miatt.

Egy nap én vittem haza az atya könyveit. A Jezsuita utcában lakott, a jezsuita rendházban.

Behívott a szobájába, kikérdezett erről meg arról, nagyon elégedettnek látszott a válaszaim halatán, adott egy guldent, és azt mondta: „Ügyes fickó vagy, te buta fiú!”

Kezet csókoltam neki, és megkérdeztem: „Nagyságos úr, a pénzt ügyes fickóként kaptam, vagy buta gyerekként?”

Nevetve kérdezte: „Miért érdekel ez téged?”

„Nos, ügyes fickóként elég lenne, de buta gyerekként nagyon kevés!”

Barátságosan megsimogatta az arcomat, és azt mondta: „Tanulj csak, ügyes fickó!”

A sors ezt a kiváló embert választotta ki első mentoromnak.

Egy német szöveggyűjteményt és egy latin nyelv-tant ajándékozott nekem, azt mondta, próbálkozam meg velük egyedül, aztán jelentkezzem pár nap múlva.

Másnap rá se néztem Blümelére, az ebédet is kihagytam, vettem magamnak a piacon egy szelet kenyeret, kimentem a városfalon túlra, Libeň irányába, leheveredtem a Moldva partjára, kezemben a latin nyelvtankönyvvvel, és boldogan falatoztam. Tanultam és gyakoroltam egész nap szorgalmasan. Ott lepett meg az este, ahogy ott feküdtem hason a fűben, előttem a latinkönyv. Ekkor hirtelen egy érintést éreztem a tarkómon, és ahogy felnéztem, S. atya mosolygó arcába tekintettem. Libeňbe tartva a folyóparti ösvényt választotta, itt kapott in flagranti a kenyérral és a latin grammatikával. „Mit heversz itt, és tátod a szádat?” – Felugrottam. „Nagyságos úr! Hogy mondhat ilyet, hogy tátom a szám? Ha nem önről volna szó, én, én...” A barátságos atya nem haragudott meg haragos kifakadásomon, csak ennyit mondott: „Buta gyerek vagy! Kelj fel, és gyere velem!”

Járás közben kikérdezett, és nemcsak elégedettnek tűnt, hanem meglepettnek is. Ahogy mentünk a zöld ösvényen, elmeséltette velem egész rövidke élettörténetemet. Végül aztán felajánlotta, hogy he-

tente háromszor tanít engem, könyvekkel lát el, és komolyan foglalkozik a neveléssel.

Ettől az órától kezdve lassan abbahagytam a Talmud tanulását, a zsinagógában is ritkábban mutatkoztam, a disputákon pedig csak érdektelenül vettem részt. Leszakítottam a megismerés fájának első almáját. Az élet paradicsoma bezáródott mögöttem. Egy hang ezt kiáltotta hozzám a bezáródó ajtó mögül: „Legyél író! Szüld fájdalommal a gyermekeidet!”

Emlékirataim (folytatás)

Kihagyom most azokat a vándoréveket, amelyeket Prágában töltöttem koplalva és nyelvtanokat tanulmányozva.

Jó mentorom, S. atya adott nekem egy német és egy latin grammatikát, magam szereztem még hozzájuk egy franciát, és úgy trappoltam végig ennek a három nyelvnek a klasszikusain, mint egy felmálházott vándorlegény, a szótárak segítségével bogoztam ki a szavak értelmét, a türelem és a jó emlékezőtehetség ásójjával forgattam, és dolgoztam meg ennek a három szántónak a talaját.

Emellett folytattam történelmi, földrajzi, mitológiai és filozófiai tanulmányokat is. Röviden: a tudás asztalánál annyi ismeretet gyömöszöltem magamba, amennyi belém fért. Emellett dolgoztam is, volt egy állásom. A Tedesco ház szakácsnőjének és kulcsárnőjének ugyanis szüksége volt egy titkárra, és a választása rám esett. Elsajátítottam a szépírás tudományát, az egyszeregyet pedig még nem felejtettem el, így tehát a Tedesco ház házvezetőnőjének pénztárosa is lehettem.

Ahogy mondják, csendben fejlődik ki a tehetség. Így lépdeltem én fel különböző lépcsőfokokon a konyhai tűzhelytől a budoárig, a szakácsnő segítőtársából a Tedesco ház legmagasabb posztjáig, így váltam a ház urának és asszonyának kedvencévé. Utam a konyhai elszámolástól vezetett a családi albumig. Így lettem a helyi harcok központi figurája.

Ne ijedjen meg a kedves olvasó, ha most életrajzomat a világtörténelem hölgyének mantillájához csomózom, és az ő szolgálatába szegődöm.

Ne csodálkozzon a kedves olvasó, hogy a nemrég még három grammatika zöldfülű bűváraként megismert ifjú hirtelen Mars mezején találja magát kozákokkal körülvéve. Tanúja voltam a három szövetséges, az osztrák császár, az orosz cár és a porosz király találkozójának, nemsokára pedig a francia Coriolanus, Moreau tábornok halálának Launban.

Ez nem egyszerűen csodálatos volt, ez maga volt a varázslat!

Gyűlölöm a politikát, és mélységesen megvetem azt a négyezer éves megkövesedett hazugságot, amit világtörténelemnek neveznek. Ez az idős hölgy a maga parókájával, műfogsorával, hamis dombjával és völgyeivel, szépségflastrommal a beesett orcáján, ez a vén kokott, ha a szobalánya, az igazság levetkőztetné, egészen más alakként állna előttünk.

Minden mitológiában van háromnegyednyi történelem, és minden történelemben van hétnyolcadnyi mitológia.

Anélkül, hogy történész vagy kutató lenne az ember, de ötven évig figyelte nyitott szemmel és az élettapasztalat által kiélesített ésszel a világtörténelmi eseményeket, ha annak idején, gyermekkorában, ifjúkorában ott állt a bölcsőjénél annak, amit ma a történészek „évszázad”-nak neveznek, ha tanúja volt az évszázad gyermekien buta csínyeinek, ifjúkori stiklijének és férfias tetteinek, figyelte annak nagy tetteit és baklövéseit, ismerte annak nagyjait és törpéit, halhatatlanjait és dicső férfiai, és a tettek, történések, személyiségek vezetőit, az egész nagy összevisszaságot, amellyel a történészek a maguk hosszú kolbászait megtöltik, ha valaki ötven éven keresztül tapicskolt a forrásokban, pocsolyákban, tehát újságokban, híradásokban, aktákban, ismeri létrejöttük módját, ahogy az ezeket létrehozó mélységesen egoista talpnyalók összekeverik a hazugságot az igazsággal, amilyen rövidlátással a végterméket megformálják, aki ismeri a lódtításokat, szépítéseket, ájtatoskodásokat, alaptalan rágalmozásokat és megalapozatlan dicséreteket, elképzeli, ahogy ezekből az összetevőkből a jövő összeállítja azt, amit „a történelem lapjainak” neveznek, akkor tökéletesen felhatalmazottnak érezheti magát arra, hogy visszalapozzon a történetírás legelső lapjaihoz, és kételkedni kezdjen abban, hogy az azon feltűnő nagy férfiak és tettek csakugyan a megismerés és igazság fájából ácsoltattak-e.

Ha az ember ötven éven át kortársként figyel a történéseket, megérti: a világtörténelemnek csak egy gyóntatóatyja van, a siker, amely minden bűnt megbocsát, aki a nőablót dicsfényvel övezi, a halhatatlanokat kiszolgáltatja a gúnykacajnak; a vak siker, amely letaszítja a halhatatlanokat az égből, és a legnagyobb zsenit kiszolgáltatja a feledés tetszhalálának, ha ismer az ember néhány figurát, akik kibányásszák a világtörténelem köveit, ismeri a madarakat és megfigyeli, ahogy azok csőrükben összehordják a szalmaszálakat, agyagot és vizet a világtörténelem épületéhez, akkor épp annyira hitelsként fogadja el a történelemkönyveket, mint a gyermekeknek szóló mesekönyveket. Nem mosta-

nában értesültünk ezekből, hogy Cromwell a legtisztább erényekkel felruházott férfiú volt, Wallenstein nemes szívű hazafi, Machiavelli pedig a humanizmust tette meg politikájának alapkövévé.

Tudjuk azt is, hogy Szirakuza tirannusa a legjószágosabb uralkodók egyike volt, és a zsidók Titus jószágosnak, nem pedig gonosznak nevezik.

Ha a történészek Marcus Aureliust filozófusnak nevezik, jóllehet filozófiája alapján keresztények ezreit ölette meg; Henrik királyt „istenáldottnak”, éppen őt, aki mindent Priapus istennek áldozott, amit az istenek neki ajándékoztak alattvalóinak szorgalma és munkája által, Harun al Rasidot „igazságosnak”, pedig meggyilkoltatta a nővérét, Abasalét, annak férjét, Abiiden Zahirt, és megölette a Barmaki-ház minden tagját.

Mennyire összezsugorodik az ilyen megfontolások hatására a dicsőség, a történelmi továbbélés értéke egy koldusfillérrel lesz egyenlő, a hősokból pedig közönséges semmirekellők lesznek.

És mégis tanulmányozzák a világtörténelmet, és a jó Kliónak⁷ vasfogót adnak a kezébe.

Tedesco asszony – a briliáns hamburgi zongoraművész Tedescónak az édesanyja – kitűnő és szeretetre méltó asszony volt, de olyan idegei voltak, amelyekkel negyedévszázaddal megelőzte a korát. Olyan idegei voltak, amilyenek csak egy gazdag zsidó bankárnénak lehetnek, annyira érzékenyek, hogy ha a színházban a cselekmény során elsütöttek egy fegyvert, rögtön a férje karjaiba ájult, aki csak azzal védekezhetett, hogy nem ő találta fel a puskaport.

Tedescónénak sírógörcse is volt, tehát akkor is sírt, amikor erre semmi oka nem volt. Gazdag volt, szép, a férje fiatalos hévvel szerette, aranyos gyerekei voltak, azonkívül pedig patrónája volt a szépművészeteknek és a tudományoknak, amelyek az én szemelyemben ki-bejártak a házban.

Az orvosok akkortájt még nem fedezték fel, hogy az ember ide-odaágazó fonalak együttese. Ezek a fehér fonalak, amelyeket idegeknek neveznek, kötegekben fekszenek egymás mellett, és az élet tulajdonképpen nem más, mint ezeknek az idegrendszernek nevezett dolognak az együttműködése.

Ezeket a gyakran teljesen ártalmatlan cérnakötegeket tették felelőssé minden olyasmért, amire az orvosok más magyarázatot nem találtak.

Akkoriban csak a magasabb rendekbe tartozóknak voltak idegeik, és az orvosok úgy látták, hogy Tedescóné az idegek zavarai miatt szenved, mivel pedig ezekre a víz jótékony hatással volt, teplitzi fürdőzést rendeltek neki. Tedescóné ötéves Lisette lányával elindult hát Teplitzbe, egyedül, mivel férje sokirányú üzleti ügyei miatt nem tudta elkísérni,

Ez 1813-ban történt, amikor a harctereken gurultak a véres kockák, Moszkva lángjai és Berezina hullámai Napóleon tűz- és vízpróbájává váltak. Csapatái Európa földjén gázoltak keresztül, nagy-szerűen és fenségesen, mint egy fejedelmi vihar utolsó égdörgése, amelyben azonban egész villamos ereje kirobban.

Akkortájt még nem lehetett tudni, mi kerekedik ebből, és hogyan magyarázkodik majd utólag Ausztria. Az emberek nyugodtan utaztak hát Teplitzbe, amely közel fekszik Drezdához, a francia szövetséges csapatok találkozóhelyéhez. Ausztria 1813. augusztusi hadüzenete Napóleonhoz azonban a Teplitzben szórakozó fürdővendégek gondtalanságát hirtelen páni félelemmé változtatta át.

A fegyveres tömegek éppen Teplitz mellett sorakoztak fel, a fürdővendégek felriasztott galambokként menekültek a fészükéből. Nemsokára nem akadt fuvaros a helységben, aki az útra kelőket elszállította volna.

Tedescóék házában is rettegés és félelem uralkodott, hiszen úgy tudták, a ház úrnője kislányával egyedül tartózkodik Teplitzben, hír pedig nem érkezett felőle.

Az összevisszaságnak ebben a pillanatában eldöntetett, hogy Prágában bérelnek egy szállítóeszközt, ez megy értük Teplitzbe, és hozza haza őket. Engem választottak a vállalkozás végrehajtójává, nekem kellett a kocsit irányítanom, és a szépaszszonyt épen és biztonságban hazahoznom házi isteneinek oltalmába.

Az ifjúság vak, hebehurgya módján vállalkoztam a feladatra, bal fülemre húztam egy aranyzsinóros, hőshöz illő sapkát, becsomagoltam néhány könyvet és némi hideg borjúsültet – abrak a léleknek és a testnek – a kocsiládjába, bevágtam magam a kocsiba, és odakurjantottam a kocsisnak: Rajta! Fürgén, mint az olajozott villám!

Nem állíthatom, hogy száguldottunk, mint a villám. A kocsit inkább lehetett ócska kordéna nevezni. A lovak nem vettek tudomást sem a világtörténelemtől, sem az én vágyamról, hogy mielőbb Teplitzbe érjünk. Akár a jótettek jutalma, oly végeérhetetlenül lassan jutottunk előre.

Miután így a lovakkal kölcsönösen csalódást okoztunk egymásnak, karjaiba vettem magamat a mákkal bódító álomistennek, s fürdőző nimfákkal álmodtam, amint Akteonként meglepem őket. Ekkor rettenetes zaj ébresztett fel, és egy csoport kozák körében találtam magam.

A nedves köntösökben nyújtózó nimfáktól a torzonborz szakállas kozákokig akkora az út, mint az emelkedettől a nevetségesig, az erénytől a bűnig,

a gazdagságtól a szegénységig és a költészettől a bohóctréfiáig.

Nem mondhatnám, hogy környezetem felderített volna, de voltam annyira járatos a politikában, hogy tudjam: a kozákok most a barátaim. Összeszedtem a bátorságomat, amennyire ez lehetséges volt, és megkérdeztem a kocsist: Mi van? Ennyi erővel azt is kérdezhettem volna, hogy mi nincs.

Egy tisztnek látszó kozák fesztelenül kinyitotta a kocsi ajtaját, és beült mellém. Megijedtem, de mivel tudtam, hogy a kozákok a barátaim, úgy gondoltam, mégis jó egy barát az ember oldalán.

A kozák igyekezett németül beszélni, én igyekeztem franciául válaszolni, így kölcsönösen nem értettünk egyetlen szót sem ebből az érdekes párbeszéből. Nemsokára több más kozák is odagyúlt a kocsihoz, a mellettem ülő ezeket megvendégelte a kocsiládjából előhúzott borjúsülttel. Mit tehettem? A kozákok a barátaim, a barátaink barátai pedig a mi barátaink is. Jó étvágyat, kedves barátaim!

Közben meglepődve vettem észre, hogy egyik barátom a kocsis mellé ült, átvette a fogat fölött az uralmat, ami ekkor eredeti úti célunkhoz képest egészen más irányban indult el.

Bábeli nyelvzavar tört ki. A kocsis csehül beszélt, a kocsiban ülő barátom németül, a kocsit körbevevő barátaim kozákul⁸, magam csehül, németül, franciául, senki nem értett senkit, csak a lovak értették meg, amit a barátom a hátukon kommunikált, és abba az irányba lódultak, amerre a barátom indította őket.

Röviden: barátainknak lovakra és kocsira volt szükségük. Ahelyett, hogy Teplitzbe indultam volna, Melnitzbe kellett mennem, ahol egyébként a Moreau tábornok és a három szövetséges haderő rendkívül érdekes látványa kárpótolt némileg a kényelmetlenségekért.

De a szenvedéseim nem értek még véget. Barátaim kezembe nyomták a motyómat, a kocsit azonban megtartották, nem is láttam soha többet a paripákat és az utasokat.

A barátokkal csínján kell bánni, különösen, ha kozák szakálluk van, és az orosz lándzsás akcentussal beszélnek.

Egész Teplitz fel volt bolydulva, mindenütt felfordulás, az ég alján egy távoli tűzvész látszott, senki nem tudott semmi közelebbit, ahogy ez ilyenkor lenni szokott. Tanácsalanság és rendetlenség átgondoltság és tervezés helyett.

Számomra ez az éjszaka a megtorlás napja volt, maga a *dies irae*. Tedescóné, aki egy szál hálóköntösben menekült a házból, amely éppenséggel nem volt a tűzoltásra alkalmas, nőből igazi fúriává változott.

Nem lehetett ezt rossz néven venni tőle. Az én feneketlen könnyelműségem következtében neki és gyermekének a városban kellett maradnia a legszörnyűbb veszély óráiban.

Ha csúnya nők fúriává változnak, az gyerekjárték, nincs is ebben semmi ellentmondás, hiszen mi mássá válnának a csúnya asszonyok, ha nem fúriákká? Egyenesen a kötelességük fúriákká válni. De amikor szép nők válnak fúriákká, akkor vége a világnak, ideje, hogy szedjük a sátorfánkat.

Minél szebbek a hajfűrtök, annál vadabb kígyókká tudnak változni, minél gyöngyszerűbbek a fogcskák, annál élesebb vámpírfogakká tudnak válni, minél finomabbak az arcvonások, annál embertelenebbé torzítja őket az ördög.

Nem szeretném megsérteni Alektót, Megairát és Tisziphonét, az euripidészi fúriákat, de Tedescóné a dühnek ebben a pillanatában mindhármukat felülmúlta kitörésének gigantikus voltában és a fúriaságnak az igazi lényegében. Bántalmazott engem, a kedvencét, kiválasztottját.

A nők általában véve olyanok, mint Jehova, a zsidók istene. Ez az isten a saját kiválasztottjait büntette és kínozza, a nők is legszívesebben azokat bántják és kínozzák legszívesebben, akiket kiválasztottak maguknak.

Tedescóné gyilkosnak, gyermekgyilkosnak, ha zaárulónak nevezett, az ellenséggel cimborálónak, rablónak és fosztogatónak.

Szégyszemre be kell vallanom, bár nem szívesen teszem, és kizárólag az életrajz hitelessége kedvéért mondom, hogy rám a szidalmi jóval kisebb hatást gyakoroltak, mint a negligésje. Javíthatatlanul felelőtlen voltam, csak tíz körmének nagyon is hathatós argumentációi bírtak rá arra, hogy megszervezzem Teplitzből való távozásunkat.

Ló és kocsi nem volt található már napok óta, sem a helységben, sem a környékén.

Kétségbeesésemben tanácstalanul álldogáltam, és abban reménykedtem, hogy az égből, amelyből a pusztaságban vándorlókra manna és fűrjeső hullott, ránk lóesőt bocsát. De semmi ilyesmi nem történt.

Tedescóné ezt kiabálta: „Találjon ki valamit! A pénz nem számít! Nem kell takarékoskodni!”

A pénz nem számít? Ez aztán nagy segítség! A pénz a manna és a fűrjeső az élet nagy sivatagjában. Pénzzel lovakat lehet a földből teremteni, kocsikat növeszteni. A pénz az egész világon nagy hatalom, de a gettóban bűvös hatása van.

Elnyargaltam a teplitzi zsidónegyedbe. Nemcsak a szerelem, hanem a pénz is találékonyvá teszi az embert. A pénz varázserejével egy kétrészes kanapét utazókocsivá alakítottam, nyolc zsidó hordárt

pedig arabs ménné. Nekik kellett elvinni ezt a lószőrrel tömött hintót Bilinig, reméltem, hogy ott talállok igazi kocsit és lovakat.

Ezzel a nyolcfogatú fantasztikus konflissal, amely különb volt Mab királynő álombeli hintójánál is, tértem vissza Tedescónéhoz, győzedelmesen és duzzogva.

A szépasszony közben a düh ormairól lezuhant a kétségbeesés mélységeibe, fúriából megint szomorúfűzzé változott, tíz ujja, mellyel nemrég még az arcomat akarta szétkarmolni, most saját hollóhaját zilálta roppant demokratikusan.

Némi habozás és ellenkezés után felszállt a kanapéra a kis Lisette-tel együtt, négy zsidó vitte őket, négy másik mellettük ballagott, a menetet én vezetem. Igazi romantikus menet volt! A bársony bútor darab a maga drága terhével, az azt hordozó ótestamentumi tevék, én magam az élen úgy törtünk a sötét éjszakában, akár Fingal szelleme a pusztában.

Kora reggel értünk Bilinbe, ott szerencsére találtam egy parasztot, aki elég ostoba volt ahhoz, hogy elhiggye nekem, két órán belül elérik a franciák a helyet, akik biztosan rekvirálják a lovaikat: ettől a félelemtől és a pénz csengésétől megtáltosodva befogott az ekhósszekerébe, hogy Prágába vigyen bennünket.

Most kihagyom visszautunk veszélyes pillanatainak elbeszélését, mikor is többször belefutottunk a szövetségesek hadoszlopaiba, hadtápos szekereibe, amelyek a hegyekről lefelé Teplitzbe igyekeztek. A sok megállítást miatt hosszan eltartott az utunk.

Szeptember másodikán Launban voltunk, egy kis cseh faluban, ahol ezekben a napokban halt meg Moreau, akinek egy ágyúgolyó a csatában mindkét lábát elvitte.⁹ Együtt érkeztünk Prágába az elfogott Vandamme tábornokkal,¹⁰ akinek nem az volt a sorsa, hogy azon a harctéren haljon meg, amelyen a hős Moreau-t megölték, éppúgy, ahogy Wallenstein sem azon a földön halt meg, amelyen a nemes Gusztáv Adolf elesett.

Végül beértünk Prágába, ahol a Tedesco család halálos aggodalmát állt ki a ház úrnője meg az én teplitzi vállalkozásom miatt, ez a rettegés változott örömmé és hálává, amikor megláttak bennünket.

Az igazság kedvéért meg kell jegyeznem, hogy Tedescóné kitörte emlékezetéből könnyelmű cselekedeteimet, csak áldozatos viselkedésemet ecsetelte a legrikítóbb színekből, így a háznép előtt valóságos megváltóként, csodatevőként tűntem fel.

Ki tudja, milyen magasságokba emelkedhettem volna a Tedesco házban, ha az istenek döntése alapján nem vett volna életutam egy váratlan fordulatot.

Utazásom részleteinek elmesélésekor hű marad-

tam az útirajzírók hagyományához, a személyemet fenyegető veszélyeket vérbe, tűzbe és könnyekbe mártott ecsettel festettem le, mártírként ünnepelettem magamat, a végén pedig odarohantam a szép-asszonyhoz, akinek együttérzése fantasztikus elbeszélésem hatására annyira feléledt, hogy engedélyezett számomra néhány napnyi pihenést.

De hogy hű maradjak a történeti hűséghez, be kell vallanom a kedves olvasónak – diszkréciójára számítva –, hogy engem Teplitzben még egy ok tartóztatott: minden okok legnagyobbika, a szerelem.

Prágában egy menyegzőn ismertem meg Rauschnitz kisasszonyt. Kell az olvasónak bővebben elmagyarázni? „A szerelem szemével festünk, és a szerelem szemének kell bennünket megítélnie” – mondja a festő az *Emilia Galotti*-ban.

Miért korbácsoljam fel hűvös ítéletű olvasóim fantáziáját? Miért ébresszek benne olyan vágyakat, amelyeket Rauschnitz kisasszony már nem képes ledöfni?

Csak annyit mondok: ennek a menyegzőnek az idején megméredzkedett a hölgy, és százharminckét fontot nyomott a mérlegen, „teltkarcsú”-nak volt tehát nevezhető, ezt a bécsiek a végtelenül pikáns „molett” szóval fordítanak, a hús vegetációjának csak trópusi vidékeken elérhető formájára utalva.

Ha a szép testben szép léleknek kéne lakoznia, akkor a kövér testben bizony kövér léleknek, és az effajta lelkek vonzzák is egymást: mindezt tapasztalatból tudom.

Az ellentétek is vonzzák egymást. Én sovány voltam, annyira sovány, hogy a kedvesem egy pénteki lakomára elfogyaszthatott volna, még a hasát se csapta volna el velem. Én és Rauschnitz kisasszony egymásnak voltunk teremtvé, hiszen:

*Ahol a kövér a sovánnyal
együtt táborozik bátran,
ott van aztán lelki vágy!*

Amikor azon a bizonyos menyegzőn Rauschnitz kisasszonnyal táncoltam életem első valcerét, a tárgyilagos nézők szeme elé a következő látvány tárult: a tenger hullámain egy gőzös ringatózik, maga után húzva a hozzá kötött kis sajkát.

Ezt a Rauschnitz kisasszonyt láttam viszont Teplitzben. Különféle hatást gyakorol a szerelmi bánat és az elválás fájdalma a különböző emberekre: engem még soványabbá, Rauschnitz kisasszonyt még kövérebbé tette.

Pont időben érkeztem: ha a szerelmi bánat még három napig rágta volna: szét is durrant volna tőle.

Boldog voltam, mint egy király a sakktáblán. De

egy béka, egy nyomorult béka szétrombolta szerelmem paradicsomát.

Maga a történet tökéletesen jelentéktelen, de mivel memoárjaimban össze akarom kötni a kellemet a hasznossal, a szórakoztatást a neveléssel, elmesélem, hogyan szakította el egy béka a holdfényben a szerető szíveket egymástól. Bájnos női olvasóim hadd tanulják meg belőle, milyen vékony fonalon függ a szerelem bolondsága, és hogy egy udvarló szíve, különösen, ha némi poézis is lakik benne, milyen könnyen elfordulhat önöktől!

Teplitz parkjában volt egy nagy ananászvásár. A gazdag gyümölcskereskedők félték az ellenséges támadástól, és pár krajcárért adták a legszebb gyümölcsöket.

Egyik este Amor nyilatól egészen elbódulva sé táltunk a városi parkban, és élveztük a holdfényt, a szerelmet és az ananászt.

A holdfény a szerelmesek istene, talán változékonysága miatt, talán mivel lámpásként mutatja nekik az utat éjjeli titokzatos útjaikon, melyek nem viselik el a nap józan fényét; a hold az ígéretek és esküvések tanúja. A holdfény ellenállhatatlanul vonzza a fiatal lányokat és a rajongókat.

Akkor éppen első osztályúan süttött a hold: Rauschnitz kisasszony úgy nézett ki, mint egy holdfénytől megvilágított gigantikus székesegyház. Sé táltunk, méltóságteljesen, akár az égen a hold, azzal a különbséggel, hogy ő nem majszolt ananászt, mi viszont fiatalos étvággyal estünk neki az ízletes gyümölcsnek.

Így lépkedtünk a park pompás útjain, gyöngédséggel és ananással eltelve, ártatlanul, mint Ádám és Éva, mielőtt megismerték volna a bűn ananászt.

Ahogy ott boldog csendességben sétálgattunk, egy zöld levelibéka ugrott elénk a holdfénytől megvilágított kavicsos útra.

Rauschnitz kisasszony kitepte magát a karomból, és egy hatalmas lépéssel agyontaposta a holdfényben bandukoló szegény levelibékát, aki talán éppen szerelme zöld tárgyához igyekezett. Ez a lépés nemcsak a levelibékának vetett véget, hanem a szerelemről szívemben édesen daloló fülemüléknek is.

Amikor Rauschnitz kisasszony visszalépett hozzám ebből a félrelépéséből, egy kicsit sem láttam már őt szépnek és kövérnek, úgy éreztem, mintha a szívem levelibékaként agyontaposva nyugodna a keblemben: vége volt a szerelemnek, a holdfénynek egyszer és mindenkorra!

Szeretetre méltó, tudásra szomjas női olvasóim tanulhatnak valamit a szerelem és a békák életéről ebből a „szentivánéji álom”-ból. Soha ne tapossanak el szerelmesük jelenlétében, különösen pedig

ne holdfény idején egy békésen ugránczó levelibékát, mert furcsa dolog a férfiszív, a női hősiességnek effajta kitöréséből rögtön a jellem egészére következtet.

Ez a béka visszaadott engem saját magamnak, nemsokára búcsút vettem Rauschnitz kisasszonytól, karjaiból rögvést az álom karjaiba vettem magam. De ebből is felkeltett az utca irtóztató zaja; felugrottam, kinyitottam a szárnyasablakot, és ezt hallottam: „Jönnek a franciák!”

Prágába visszaérkezésem utáni hetekben nagy népnepélyekre került sor. A kulmi csata hírért nagy vigadozás következett, Az elfogott Vandamme tábornoknak, Bréma tigrisének behozatala igazi ünneppé vált.

A nép számára minden esemény jó alkalomnak kínálkozott az ünneplésre: a tigris hazahozatala, egy bűnöző megmutatása: valakinek a dicsőítésére csakúgy hullámzik a tömeg, mint a nyilvános kivégzésére. Minden alkalmat ad az ünneplésre: egy híres bűnöző fölötti ítélethozatal, a pellengérré állítás, a hullaház, egy nagy tűzvész, egy hatalmas árvíz, mindenfajta rombolás helyszíne. Özönlik a

tömeg az ilyen helyekre, és öröm tölti el a látványtól. Mindig a szebbik nem képviselői jelennek meg nagyobb számban, és úgy örvendeznek, akár egy táncmulatságon.

Prágában a háború, a rengeteg sebesült és beteg behozatala miatt halálos kórházi fertőzések törtek ki. A városban kitört a félelem és a rémület, drágaság volt, az üzleti élet megbénult...

Ezekben a percekben kaptam meg apám határozott, visszautasíthatatlan parancsát, hogy térjek vissza hozzá. Öreg volt és beteges, már nem volt képes ügyei irányítására, ezért hívott haza engem, egyetlen nőtlén fiát.

Feltétlenül engedelmessé válnom kellett. A tékozló fiú hazatért, de nem vágtak le a tiszteletére kövér marhákat.

M. G. Saphir's humoristische Schriften in vier Bänden.

Ausgewählt und herausgegeben von
Dr. Karl Menerstein. Berlin Alfred H. Fried
& Co Berlin, 1889, Bd. 2:24–62.

*A női szemérem hatása a keblet és a kart takaró textíliákra**

Mai német asszonyaink valamikor elég ostobák, rossz ízlésűek és szégyenlősek voltak ahhoz, hogy elhiggyék, vállukat, nyakukat és a kapcsolt testtájukat nem kéne mindenki számára láthatóvá tenni. Hála istennek, győzött e tekintetben is a korszellem, a természetfilozófia, a francia „liberalizmus”, asszonyaink egyre jobban kibontakoznak a ruháikból. A társadalmi szerződésben nincs egy szó sem arról, hogy a keblet és a nyakat illedelmesen takarni kell, és hogy a lefátyolozott szépség a legvonzóbb, a legingerlőbb. A legmodernebb természetfilozófia azt tanítja: minél kevesebb szükséglete van az embernek, annál inkább megközelíti az isteni lényegét. A mi hölgyeink nemsokára egészen megistenülnek, mert már az idén a ruhájukhoz kétszínnyivel kevesebb szövetre van szükségük, mint tavaly, és ha semennyire se lesz szükségük, akkor kész is az istenség. Éva egy igazi vidéki liba volt, amikor kereste az isten, elrejtőzött, mert meztelen volt. Miért kéne

elrejtőzni? Miért nem ment bálba, színházba vagy hangversenyre?

Nem tehetünk szemrehányást asszonyainknak, hogy a felebarátaikat, a szegényeket nem ruházzák fel, hiszen a felebaráti szeretet az embernél magánál kezdődik, és ha az ember maga nem ruházkodik, a felebarátokat már miért is ruházná fel?

A ruhakivágás most úgy van kialakítva, hogy maga az asszony semmi más, mint egy nagy kivágás. Ha egy férfinak a kétes jellemét úgy jellemzik, hogy „mindkét vállát nyomja” valami, akkor a nők jelleme most egyenesen káprázatos, hiszen egyik vállukon sem láthatunk semmit.

Ennek a divatnak a hatása az időjárásra egyszerűen leírhatatlan. Először is a nap szégyenében elbújik; másodsor a fedetlen vállak és keblek kipárolgásai a levegőben párát és ködöt keltenek, ezekből aztán hó és eső lesz, a széllelbélt figurák pedig elszabadulnak.

* Először 1833-ban jelent meg a müncheni Basar című lapban